

Ο ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΤΩΝ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

Δ ἐν ξέρῳ μεγαλύτερο κίνδυνος καὶ γιὰ τὸν ἄνθρωπο τῆς θεωρητικῆς ἔρευνας καὶ γιὰ κείνον ποὺ δὲν ἀφήνει τὴν πρακτικὴν του ἐνέργειαν γὰ ρυθμίζεται ἀπὸ τὴ συνήθεια, ἀλλὰ ἐλέγχει τὶς προθέσεις του καὶ κατευθύνει τ' ἀποτελέσματά του—ἀπὸ τὸν κίνδυνος τῶν ἀπλῶν σχημάτων.

Τὸ σχῆμα, ἢ κλειστὴ μορφή εἶναι γιὰ τὴ συνείδησίν μας ὀργανικὴ ἀνάγκη. Εἴτε τὸ θέλομε εἴτε ὄχι, πρὸς αὐτὸ στρεφόμεσθε καὶ αὐτὸ ἐπιδιώκομε μὲ κάθε συνειδησιακὸ μας ἐνέργημα. Βλέπομε, ἀκοῦμε, συντηροῦμε ἢ ἀναπλάττομε στὴ μνήμη μας, ἀντιλαμβανόμεσθε, συσχετίζομε μὲ τὴ φαντασία ἢ μὲ τὴν κρίσιν μας ὄχι ἕναν ἄτακτο σωρὸ στοιχείων ἀλλὰ σχηματισμένα ἀντικείμενα, ἐνότητες ποὺ ἔχουν κάποιαν ἐσωτερικὴν, ὑποτυπώδη ἔστω τάξιν. Ἀκόμα καὶ ἡ βούλησίν μας μὲ τὸν ἴδιον τρόπο λειτουργεῖ. Ὁργανώνει μέσα σ' ἕνα πλέγμα σχέσεων τὸν κόσμον καὶ τὸν σημασιολογεῖ· θέτει σκοποὺς καὶ ἐπινσεῖ μέσα γιὰ τὴν πραγματοποίησίν τους, ἐπομένως συναρμολογεῖ, συντάσσει, μορφοποιεῖ τὸν ἐξωτερικὸν καὶ τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον. Καὶ μόνο οἱ συγκινήσεις φαίνονται κάπως ἀνυπότακτες σ' αὐτὸν τὸ γενικὸν νόμον τοῦ σχήματος. Τὰ συναισθήματά μας εἶναι πολὺ ρευστὰ καὶ δύσκολα διαχωρίζονται. Ἴσως μάλιστα γιὰ τοῦτο γὰ θεωροῦνται ἀνέκαθεν ἀσταθεῖς καὶ ἀδέξιοι συντελεστοὶ τῆς ψυχικῆς μας ζωῆς. Οἱ σοφοὶ δὲν τοὺς ἔχουν ἐμπιστοσύνη. Τὰ λέγε ἀστάθμητους παράγοντες καὶ συμβουλεύουν τοὺς νουνεχεῖς ἀνθρώπους γὰ μὴν ἀφήγονται στὶς παρορμήσεις τους, ἀλλὰ γὰ ὑποτάξουν ἀκόμη καὶ μὲ τὴ βία αὐτὸ τὸ ἀλόγιστον μέρος τῆς ψυχῆς στὶς αὐστηρὰς μορφολογικὰς ἐντολὰς τῆς νόησης.

Ἐπειτ' ἀπ' αὐτὰ εὐκολα ἐξηγεῖται γιατί ὄχι μόνο στήν ἐποπτεία τοῦ συγκεκριμένου, ἀλλά καί στήν ἐπεξεργασία τῶν πρὸ ἀφηρημένων ζητημάτων μᾶς ἀρέσουν τὰ ἀπληρυσμένα σχήματα, οἱ κατασκευές πού ἔχουν σαφήνεια στήν ὕφή τους καί μπορούν νά διατυπωθοῦν μ' ἓνα καθαρό διάγραμμα. Ἡ μορφή φιάς θέλγει. Ἐγγράφεται ἀμέσως στήν ἀντίληψή μας, συντηρεῖται εὐκολα στή μνήμη μας, ἀναπαύει τή σκέψη μας. Καί στήν πράξη, ὅταν μάλιστα πρόκειται γιά τίς πράξεις πού ἀναφέρονται στίς ζυμώσεις τῆς συλλογικῆς ζωῆς, γιά πράξεις ὀρθολογικές, τὸ σχῆμα γίνεται ὁδηγὸς πού δὲν ταλαντεύεται, ἀλλά δείχνει μὲ ἀκρίβεια τὴν τροχιά καί τὸ τέρμα τῆς πορείας.

Ὅσο μάλιστα πρὸ ἀπλῶ εἶναι τὸ σχῆμα πού παρουσιάζει μιὰ ἐξήγηση φαινομένων ἢ μιὰ σημασιολόγηση γεγονότων ἢ ἓνα πρόγραμμα πολιτικό, τόσο οἱ κατασκευές αὐτὲς ἀγγιστώνονται γρηγορώτερα μέσα στίς συνειδήσεις, ἰδίως τοῦ μεγάλου πλήθους πού φυσικά οὔτε τὴ διαθεσὴ οὔτε τὰ πνευματικὰ ἐφόδια ἔχει νά φιλολογεῖ τὰ πράγματα καί νά κόβει τὴν τρίχα στὰ τέσσερα, ἀλλά θέλει κάτι πολὺ σαφές καί πολὺ ἀπλό, γιά νά πιστέψει καί νά ἠσυχάσει. Ὁ νέος καί ἀνώριμος ἄνθρωπος, ὅπως καί κεῖνος πού ἀπὸ ἔλλειψη ἐπαρκοῦς παιδείας ἢ ἐπιμέλειας δὲν ἐμβαθύνει στὰ προβλήματα, ἀλλὰ αἰσθάνεται τὴ φυσικὴ σπουδὴ νά καταλήξει κάπου, σὲ μιὰν ἀντίληψη πού εὐληπτα σημασιολογεῖ τὰ πράγματα καί θέτει λιτὰ ἓνα σαφῆ κανόνα ζωῆς—αἰχμαλωτίζονται πολὺ εὐκολα ἀπὸ τὰ ἀπλὰ σχήματα. Γίνονται φανατικοὶ ὁπαδοί, δὲν ἀνέχονται τὴν ἀμφισβήτηση τῆς πίστεως τους καί ὅσους δείχνουν ἐπιφυλάξεις τοὺς ὑποπτεύονται ὅτι δὲν κινοῦνται ἀπὸ ἀγνὲς προθέσεις, ἀλλὰ εἴτε ἀπὸ πνευματικὴν ἀναπηρία εἴτε ἀπὸ μισονεῖσμον ἐπίτηδες σπέρνουν μὲ τίς ἀμφιβολίες τους τὰ ζιζάνια τοῦ σκεπτικισμοῦ.

Κατὰ βάθος ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶο οἰκονομικό· τείνει πρὸς τὰ μεγαλύτερα κέρδη μὲ τίς μικρότερες δαπάνες. Καί τὸ ἀπλὸ θεωρητικὸ σχῆμα εἶν' ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἀσφαλῆς ἐπιχείρηση. Ἀπόδειξη ὅτι οἱ «οἰκονομικότερες» θεωρίες διαδίδονται μὲ ἀστραπιαία ταχύτητα στὸν κόσμον καί

ἀποκτοῦν τοὺς πιὸ θερμούς, τοὺς πιὸ ἄκαμπτους ὀπαδοὺς ἢ διώκτες. (Καὶ ἡ ἀπλή ἄρνηση εἶνε κι' αὐτὴ ἓνα εὐκολο, «οἰκονομικὸ» σχῆμα—ἀπέναντι στὸ σύν, ὀρθὰ κοφτὰ τὸ πλήν!).

Ἄκριδῶς ὅμως ὅσο πιὸ θελκτικὰ εἶναι τὰ ἀπλὰ σχήματα, τόσο πιὸ ἐπικίνδυνα εἶναι, καὶ γιὰ τὸ πνεῦμα καὶ γιὰ τὸ ἦθος ἀκόμη τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ κανόνα ἡ πραγματικότητα, καὶ ἡ φυσικὴ καὶ ἡ ἱστορικὴ, καὶ ἡ ψυχικὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ, εἶναι ἀπείρως πιὸ περίπλοκη ἀπ' ὅσο μπορούμε νὰ τὴ φαντασθοῦμε. Ὅσο τελειοποιοῦμε τὰ μέσα τῆς ἔρευνας καὶ ὅσο διεισδυτικότερο, κριτικότερο κάνομε μὲ τὴν ἀσκήσῃ τὸ νοῦ μας, τόσο περισσότερο πειθόμαστε ὅτι ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθεῖ μέσα σ' ἓνα ἀπλό νοητικὸ σχῆμα. Περιπαίζει τὰ ἄκαμπτα πλαίσιά μας, ἀνατρέπει τὶς χοντροκομμένες μας σκαλωσιές, ξεχειλίζει ἔξω ἀπὸ τοὺς πολὺ σαφεῖς πίνακες καὶ τὰ συμμετρικὰ διαγράμματά μας, φεύγει μὲς ἀπὸ τὰ «λίγα» δάχτυλά μας.

Γιὰ τοῦτο ἡ ἐπιστῆμη ἀναγκάζεται: ὅλο καὶ νὰ διαλύει τὶς φόρμες τῆς, ὅλο καὶ νὰ χύνει νέες πιὸ ἀπλόχωρες, πιὸ πολύτροπες καὶ ἀκανόνιστες, συνθετότερες καὶ ἐλαστικότερες. Καὶ γίνεται δύσκολη, σκοτεινὴ, ἀπροσπέλαστη. Ξέρει ποιὸς εἶναι ὁ μεγάλος κίνδυνος: νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν πολὺ φυσικὴ, τὴν οἰκονομικὴν μας τάσιν πρὸς τὶς ἀπλές καὶ κλειστές μορφές, νὰ ἐπαγαπαυθεῖ στὸ χοντροκαμωμένο ὄπλισμά τοῦ πνεύματός μας, νὰ παρασυρθεῖ ἀπὸ τὴ σπουδὴ τοῦ νέου ἢ τὸν κάματο τοῦ γερασμένου καὶ νὰ δηλώσῃ κατηγορηματικά: «αὐτὸ εἶναι ἄλλο δὲν εἶναι». Ξέρει ἀκόμη ὅτι οἱ κατασταλαχμένες θεωρίες εἶναι ἰσχυρότερες σ' ὅ,τι ἀρνοῦνται καὶ ἀσθενέστερες σὲ ὅ,τι βεβαιώνουν. Ὅτι ἐπομένως περιέχουν ἓνα μέρος μόνο τῆς ἀλήθειας, καὶ ὄχι ὀλοκληρὴ τὴν ἀλήθεια. Ἐδῶ ἀκριδῶς, σ' αὐτὴ δηλαδὴ τὴν ἀξίωσή τους ὅτι: «τὰ εἶπαν ἔλα», ἔγκειται ἡ πλάνη τους. Καὶ γιὰ τοῦτο δοκιμάζει νὰ φτάσῃ σὲ μιὰ πληρέστερη κατανόηση ὀλοκληρώνοντας τὶς κατὰ μέρος ἀπόψεις, αἴροντας τὶς ἀντιθέσεις μέσα σὲ μιὰν ὑπέρτερη σύνθεση ποὺ ὄχι μόνο συμβιβάζει τὰ ἐναντία, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀχρηστεύει.

Οἱ φανατικοὶ ἐπαῖοι τῶν ἀπλῶν σχημάτων μετὸν ἀδυσώπητο θεωρητικὸν τους μονολιθισμόν κατηγοροῦν τὴν ὑπερβολικὴν περίσκεψιν καὶ τὴν λέγουσιν καταφρονητικὰ ἐκλεκτισμὸν καὶ κονφορμισμὸν. Στειρότητα δηλαδὴ καὶ δειλία.

Στὸν θεωρητικὸν τομέα ἢ διένεξιν αὐτὴ δὲν ἔχει ἴσως πολὺ μεγάλη σημασία. Στὸν βιαστικὸν νέον μετὸν τὴν χαριτωμένην πολλὰς φορές αὐθάδεια μπορεῖ ὁ σοφὸς ποὺ λευκάνθηκε ἀπάνω στὸ μόνον τῆς ἐρευνας, νὰ δείξει τὰ ἀνεπίφθονα ἄσπρα τοῦ μαλλιά καὶ νὰ τοῦ συστήσει ἀπλῶς ὑπομονή. Ἄς σκύψει περισσότερο καὶ μετὸν χρόνον θὰ γίνῃ καὶ αὐτὸς πρὸ διαλλακτικὸς, λιγότερον ἀπόλυτος. Στὸν τομέα ἔμωσ τῆς πρακτικῆς ζωῆς, καὶ ἰδίως στὸν πολιτικὸν στίβον, ἢ διαμάχην ἔχει κολοσσιαῖες συνέπειες. Συνέπειες ἠθικῆς. Ὁ ἄνθρωπος τῶν ἀπλῶν σχημάτων, στὴν ταραγμένην ἐποχὴν μας, φτάνει μετὸν ἀπίστευτην εὐκολίαν ἕως τὸ ἐγκλημα. Στὶς ἀνόργανες ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἀμφιβολίαν ψυχῆς, στὶς ψυχῆς ποὺ ὀραματίζονται καὶ πιστεύουσι ὅτι κατέχουσι τὸ ἀπόλυτον, ἢ «ἰδεολογία», μιὰ πολὺ χοντροκομμένην δηλαδὴ κατασκευήν, μπορεῖ νὰ δικαιοῦσιν καὶ τὶς φοβερώτερας παρεκτροπῆς.

Ὅταν λαοὶ μετὸν μακρὸν καὶ ὑψηλὸν πολιτισμὸν, σὰν τὸν γερμανικόν, στάθησαν ἱκανοὶ γιὰ ἐγκλήματα ποὺ ντροπιάζουσι ἀκόμη καὶ τὸ κτῆνος μέσα στὸν ἄνθρωπον, τίποτα πρὸς δὲν εἶναι ἀπίθανον οὔτε ἀνεξήγητον. Σὲ τέτοιαις περιπτώσεσιν τὸ ἠθικὸν κέντρον παθαίνει μιὰ περίεργη μετατόπισιν. Μετακινουμένη οἱ μαγνητικοὶ πόλοι τοῦ ἠθικοῦ σύμπαντος. Ἡ ἀπανθρωπία γίνεται «ἀνώτερον» καθήκον καὶ ἢ συστολή ἀναγῶν. Γιὰ ὅλα εἶναι ἱκανὸν τὸ ζῶον ποὺ ἢ φαῖναι οὐσία τοῦ ἐγκεφάλου τοῦ ἐπῆρε τέτοιαν ἀνάπτυξιν.

Πρόκειται τάχα γιὰ ἀθεράπευτην πώρωσιν; Ποιὸς ξέρει; Τίποτα ὡστόσο δὲν ἐποδίζει νὰ ἐπιχειρήσωμε ν' ἀντιδράσωμε, ὁ καθένας στὸν κύκλον του, ἀπέναντι στὴν μαύρην μαγείαν τῶν ἀπλῶν σχημάτων. Ὁ καλύτερος τρόπος εἶναι νὰ θρέψωμε καὶ νὰ ποτίσωμε περισσότερο τὶς παραμελημένες μέσα στὸν ὑπερβολικὸν «διανοητικὸν» πολιτισμὸν μας ρίζες τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς. Ἐπειτα νὰ ὀξύνωμε τὴν παρατηρητικότητά καὶ νὰ καλλιεργήσωμε ἐντατικὰ τὴν

φαντασία μας, γιά νά μή δεσμεύεται εύκολα ἀπό τά στενόχωρα σχήματα.

Πρὶν ἀπ' αὐτὰ ὅμως εἶναι ἀνάγκη νά ἐπιτύχομε κάτι ἄλλο, πολὺ πιὸ δύσκολο: ν' ἀνακαινίσουμε τὴν ἀτομικὴ καὶ τὴ συλλογικὴ μας ζωὴ. Νά τὴν ἀερίσομε. Νά τὴν καθαρίσουμε ἀπὸ τίς ἀποπνιχτικὰς δυσσομίαις ποὺ θολώνουσι τὸ νοῦ τῶν νέων ἰδίως, τῶν ἀπαίδευτων καὶ τῶν πολὺ πικραμένων. Καὶ στενεύουσι τὸν πνευματικὸν τοὺς ὀρίζοντα. Καὶ αἰχμαλωτίζουσι τὴν ψυχὴν τοὺς μέσα σὲ ἀπλά σχήματα. Καὶ κάγουσι τὸν ἄνθρωπον ἀπ' ἄνθρωπον.

—

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ “ΕΠΙΣΤΗΜΗ”,

Η πείρα τῶν τεσσάρων τελευταίων αἰώνων πού γιά τήν ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἔχουν ἀποφασιστική σημασία, μάς ἔπεισε — νομίζω — ὅτι ὑπάρχει ἐπιστήμη καί «ἐπιστήμη». Δηλαδή χωρίς εἰσαγωγικά καί μέ εἰσαγωγικά; "Οχι, ἀλλά μέ εὐθύνη καί χωρίς εὐθύνη. Ἐπιστήμη μόχθος καί ἀγωνία, καί ἐπιστήμη συνταγή καί ἡσυχία. Ἐπιστήμη πού μάχεται μέ τὰ προβλήματα στήθος μέ στήθος, καί ἐπιστήμη πού ἔλα τὰ ἔχει λύσει κ' ἔχει ἀποσυρθεῖ ἀπό τόν φλεγόμενο στίβο τῆς ἔρευνας στόν δροσερό ἴσκιο τῆς ἔριστικῆς φόρμουλας.

Γιατί συμβαίνει καί στήν ἐπιστήμη ὅ,τι καί στόν πλοῦτο. Ὑπάρχει ἓνας πλοῦτος πού γίνεται μέ ἀγώνα καί συντηρεῖται μέ τήν ἐπίπονη ἀνανέωση τῶν μεθόδων τοῦ πορισμοῦ, κ' ἓνας ἄλλος πού κληρονομεῖται ἕτοιμος, παγώνει μέσα σέ ἀναλλοίωτες ἐπενδύσεις καί καταλύεται ἀπό τήν ἴδια τήν ἀκίνησά του. Συνήθως ἡ δεύτερη γενεά καταδραπανᾷ ὅσα ἔχει ἡ πρώτη ἀποθησαυρίσει. Ἀκριβῶς γιατί αὐτή δέν ἔδωσε τὸ αἷμα γιά νὰ γίνουν ὅσα κληρονόμησε, κ' ἔτσι οὐσιαστικά τίποτα δέν χάνει ἀφοῦ καί τίποτα δέν εἶχεν ἡ ἴδια κερδίσει. Ἡ τύχη δούλεψε γι' αὐτήν, κ' ὄχι τὰ χέρια καί ἡ ψυχὴ τῆς. Καί τώρα λοιπόν ἡ τύχη πάλι θά δουλέψει, ἀλλά θά δουλέψει γι' ἄλλους...

Τὸ ἴδιο γίνεται καί στήν ἐπιστήμη. Μιά ἐξηγητικὴ ὑπόθεση πού βεβαιώθηκε ἀπὸ τόν ἔλεγχο, μιὰ θεωρία καθὼς λέμε ἐπιστημονική, ἄλλο πράγμα ἀντιπροσωπεύει γιά κείνους πού μόχθησαν νὰ τήν καταστρώσουν μέ ἀκοίμητο πάντα μέσα τους τὸ αἶσθημα τῆς εὐθύνης, καί ἄλλο γιά

τούς άδρανείς και μακάριους όπαδούς που τή βρίσκουν έτοιμη και τήν περιφέρουν έπιδεικτικά σαν τήν τελευταία λέξη τής προόδου. Στους πρώτους είναι παλμός ζωής, στους δεύτερους νεκρός τύπος. Έκείνοι τήν έζησαν, τουτοι τή διαλαλούν. Άπέναντι στο ζεστό παλλόμενο πλάσμα που γεννήθηκε σε μια στιγμή ευτυχισμένης έμπνοής, σαν ευλογία ένός μακροϋ υπεράνθρωπου πόνου, αυτοί έδω κάνουν είδωλο ένα άσαρκο παγωμένο σχήμα και τó προσκυνούν.

Η ιστορική καταγωγή τής έπιστήμης μάς είναι γνωστή. Το μύθο διαδέχθηκε. Άλλά ποιό μύθο; Όχι τó ζωντανό, εκείνο που τρεφότανε από τους χυμούς τής καρδιάς και του νοϋ, που ήτανε χλωρός και άκμαίος, κι' άνθιζε μέσα στην πίστη των ανθρώπων και καρποφορούσε στα έργα τους, τα οικεία και τα δημόσια. Άλλά τόν άλλο, τόν άποξεραμένο, που οι ρίζες του είχαν μαραθεί και είχε καταστήσει άπνοο σχήμα για τó νοϋ, κρύος τύπος για τó αίσθημα και για τήν πράξη. Τότε είναι που ό λογισμός μερικων κορυφαίων ανθρώπων, φτερωμένος από τή φαντασία, αναζήτησε νέες πηγές ύδατος ζώντος, και από τή λαχτάρα και τó μόχθο τους γεννήθηκε ή έπιστήμη, Δηλαδή κατά βάθος ένας νέος μύθος πάλι, αλλά μεστός από τήν «αλήθεια του όντος», όπως δραματιζότανε αυτή τήν αλήθεια μια βαθύτερα υπεύθυνη, απαιτητικότερη, ιστορικά ώριμότερη συνείδηση.

Στους νέους χρόνους αυτή ή μεγάλη καμπή σημειώνεται με αναμφισβήτητη σαφήνεια εκεί κατά τις πρώτες δεκάδες του 17ου αιώνα. Τότε δημοσιεύουν, άγνωστοι μεταξύ τους, αλλά περίεργα συνεννοημένοι μέσ' από τó πνεϋμα του καιροϋ που μίλησε στο αίμα τους, ό Galilei τις φυσικές του έρευνες, ό Bacon τó «Νέο Όργανο», ό Grotius τó «Δίκαιο του πολέμου και τής ειρήνης» και ό Descartes τó «Λόγο περι τής μεθόδου».

Ό καινούριος μύθος, ή νέα ευρωπαϊκή έπιστήμη, άρχισε τήν ώρα εκείνη να προβάλλει με τά γνώριμα χαρακτηριστικά της: μεθοδικά οργανωμένη παρατήρηση, καθαρός, μαθηματικά γυμνασμένος λογισμός, αλήθεια με δική της, έσωτερική βεβαιότητα, και πίστη ότι ό άνθρωπος είναι άξιος

καὶ ἱκανὸς νὰ γίνῃ κύριος τῆς τύχης του. Λαμπρὴ ἐπιχείρηση πού χρεωκόπησε, λέγουν χαιρέκακα οἱ «μισόλογοι» ἐχθροὶ τῆς ἐπιστήμης. Πρόγραμμα θαυμαστό, ἄς εἰποῦμε καλύτερα, πού σήμερα περνάει μιὰ πολὺ σοβαρὴ κρίση, γιατί εἶναι σκληρὴ καὶ ἀδάμαστη αὐτὴ ἡ ἀνοικονόμητη καρδιά τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅπωςδήποτε, ἡ ὑπεύθυνα ζήτησις τῆς ἀλήθειας παραμένει ἡ μόνη ἐλπίδα ἐκείνων πού δὲν ἀνέχονται τὴ βοήθεια ἀπ' ἄλλου, ἡ δὲν πιστεύουν στὴν ἀποτελεσματικότητά της. Καὶ αὐτὴ τὴ δίψα γιὰ μάθησις φιλότιμα προσπαθεῖ νὰ τὴ σβήσει ἢ «ἐπιστήμη» (ἡ ἐπιστήμη μὲ εἰσαγωγικά) γιατί εἶχε καὶ ἔχει κανόνα τῆς τὴν περίσκεψη, τὸν κριτικὸ ἔλεγχον, τὴν ἀγωνία γιὰ νέα, λεπτότερα, τελειότερα μέσα ἔρευνας. Καὶ πρὸ πάντων τὴν ἀπόφαση — νὰ μὴν πληγώνεται ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ ὄπλα της, νὰ μὴν πέφτει ἢ ἴδια στὴν ἐνέδρα, στὰ δίχτυα πού στήνει γιὰ νὰ πιάσει τὰ «πράγματα».

Ἐπειδὴ αὐτὸ ἀκριβῶς παθαίνει ἡ ἄλλη, ἡ ἑτεροθαλῆς ἀδελφὴ της (ἡ ἐπιστήμη χωρὶς εἰσαγωγικά). Παίρνει τὴ διατύπωση πού εἶναι ἀπλὸ περίγραμμα, γιὰ σῶμα τῆς ἀλήθειας, καὶ μὴ γνωρίζοντας ἀπὸ ἄμεση πείρα (ἀφοῦ ἡ ἴδια δὲν πάλεψε ποτὲ μὲ τὰ προβλήματα) ὅτι ἡ φόρμουλα εἶναι ἕνας προσωρινός, μεταβατικὸς σταθμὸς ἀπάνω στὴν ἀδιάκοπη πορεία πρὸς τὴ σύλληψη τοῦ «ὄντος», τὴν κάνει ἄρθρο πίστεως, ἀκαμπτο, κρυσταλλωμένο δόγμα. Καὶ φανατίζεται. Καὶ ἀναθεματίζει ὅσους ἀπὸ ὀξύτερη παρατηρητικότητα, γονιμότερη φαντασία καὶ κριτικότερη σκέψη δὲν ἀνέχονται νὰ κλείσουν τὸ λογισμό τους μέσα σ' ἕνα ἀπλὸ καὶ ἀλύγιστο σχῆμα. Τοὺς λέγει μεταφυσικοὺς ἢ ἀπλῶς φιλοσόφους — καὶ ἡ λέξις στὸ στόμα της σημαίνει τσαρλατάνους καὶ ἀερολόγους. Ἐνῶ οἱ ἄνθρωποι ἄλλο δὲν ἐπιθυμοῦν παρὰ νὰ μὴ τὴν πάθουν σὰν κ' ἐκείνη. Νὰ μὴν ἀτυχήσουν δηλαδὴ ὅπως τὸ ἄλογο πού τὸ πάθημά του μᾶς τὸ διηγεῖται σ' ἕνα μῦθον τοῦ ὁ Ἄριστοτέλης. (Ἔβαλε τὸν ἄνθρωπον στὴ ράχη του γιὰ νὰ τὰ βγάλει πέρα σὲ μιὰ δύσκολη στιγμή, κ' ἐκεῖνος τοῦ πέρασε τὰ γκέμια.) Γιατὶ τοῦτο γίνεται πολὺ

συχνά: όταν δείχνει κανείς άπεριόριστη έμπιστοσύνη στις φόρμουλες, εκείνες του περνούν τις παρωπίδες κ' έπειτα δέν μπορεί ν' άπαλλαγει άπ' αυτά τά τόσο άνεπιθύμητα πράγματα.

Τό πόσο ό ύπεύθυνα στοχαστικός άνθρωπος πρέπει νά δυσπιστεϊ προς τά καθαρά και τέλεια, δηλαδή προς τά πολύ άπλά θεωρητικά σχήματα, μάς διδάσκουν δύο άυστηρά λογικές έπιστήμες πού είναι: άπό τήν ίδια τή φύση τους έκτεθειμένες στον κίνδυνο του φορμαλισμού: τά Μαθηματικά και ή Νομική. Τών μαθηματικών τύπων ή γοητεία είναι άκαταγίκτη. Έκπληκτος άπό τήν άποδεικτική δύναμη τών λογικών μαιάνδρων τους ό νοός μπορεί νά πιστέψει ότι αυτό πιά είναι τό μαγικό κλειδί πού θ' άνοίξει τελικά τόν έφτασφράγιστο θησαυρό τής αλήθειας. Άλλωστε άπό τόν καιρό τών Πυθαγορείων έως σήμερα ό Παμμαθηματισμός είναι μιá γνωστή και έμμονη αίρεση με πολύ μυστήριο στα δόγματά της. Πώς νά μή θαμπωθεί κανείς, όταν βλέπει ότι ένα όργανο, πλασμένο άπό τήν καθαρή ούσία του στοχασμού, τρυπάει τόν έξωτερικό φλοιό τής αντικειμενικής πραγματικότητας και άνασύρει όλόγυμνη τήν αλήθεια; Και όμως ή κριτική και νηφάλια σκέψη μάς άποτρέπει άπό τή μαγεία τών άριθμών.

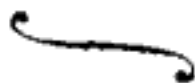
Ένας δεινός μαθηματικός, ό Einstein, θέτει τό έρώτημα: « Πώς είναι δυνατόν τά Μαθηματικά πού είναι προϊόν τής ανθρώπινης σκέψης και άνεξάρτητα άπό κάθε έμπειρία, νά μπορούν νά προσαρμόζονται με τόσον άξιοθαύμαστο τρόπο στα αντικείμενα τής πραγματικότητας; » Και δίνει τή βαρυσήμαντη απάντηση: « Ένόσω τά μαθηματικά θεωρήματα άναφέρονται στην πραγματικότητα, δέν είναι βέβαια: και ένόσω είναι βέβαια, δέν άναφέρονται στην πραγματικότητα ». Η πραγματικότητα ή άπειρόπλευρη, ή άπειροδιάστατη, ή άπειρα περίπλοκη είναι ό σταυρός για τόν άληθινό έπιστήμονα. Τά πλάσματά του τά καταλύει, αλλά σ' αυτήν ποτέ δέν άσεβει.

Τό ίδιο και ό Νομικός πού ξέρει πόσο ή έξ ανάγκης άκαμψία και τυπικότητα, ό ξερός φορμαλισμός τών κανόνων

γων τοῦ θεοῦ Δικαίου μπορεί νὰ παρασύρει ἐκεῖνον ποὺ καλεῖται νὰ τὸ ἀπογείμει, ἕως τὴν κατάφωρη ἀδικία.

Γιὰ ν' ἀποτρέψει αὐτὸ τὸν ἀσύγνωστο ἐκτροχιασμό ἢ ἐπιστήμη τοῦ Δικαίου εἰσάγει ἀπὸ τοὺς χρόνους κι' ὄλας τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ μὲ τὸ στόμα του τὴν περιώνυμη ἔννοια τῆς « ἐπιεικείας ». Μέσα στὸν ὄρο ἐπιεικὲς ὑπάρχει ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ κι' ὄλας χρόνια καὶ ὀρθὸ εἶναι, ν' ἀκούγεται ἢ ἔννοια τοῦ πρέποντος καὶ τοῦ προσήκοντος. Ἐπιείκεια, κατὰ τοὺς θεωρητικούς τοῦ Δικαίου, εἶναι ὄχι μόνο (ἢ ὄχι ἀπλῶς) ἢ συμπλήρωση τῶν χασμάτων τοῦ νόμου μὲ τὴ σύμφωνη πρὸς τὸ πνεῦμα του ἑρμηνεία τῶν διατάξεων του στὶς περιπτώσεις ποὺ δὲν ἔχουν ἢ δὲν μπορούσαν νὰ ἔχουν προβλεφτεῖ. Ἀλλὰ καὶ ἢ ἐξειδίκευση τῶν καθολικῶν κανόνων στὶς καθέκαστα περιπτώσεις μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε μὲ βάση τὸ βαθύτερο νόημα τοῦ Δικαίου καὶ τὴν πραγματικὴ βούληση τοῦ νομοθέτη νὰ ἐπανορθώνονται τὰ ἀμαρτήματα ποὺ συνεπιφέρει ἢ σχηματικὴ διατύπωση αὐτῶν τῶν κανόνων. Στὴν ἐπιείκεια, μὲ αὐτὴ τὴ σημασία της, κάγει ἔκκληση ὁ νομικὸς ποὺ γνωρίζει πόσο κατ' ἀνάγκη σχηματικὲς εἶναι οἱ κατασκευές του, γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἢ οὐσιαστικὴ ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης.

Σὲ καιροὺς ψυχικοῦ καμάτου σὰν τοὺς σημερινούς, καὶ μάλιστα στὸν καταπονημένο τόπο μας, δὲν εἶναι ἀνεξήγητο τὸ πόσο τὰ ἀναπαυτικὰ θεωρητικὰ σχήματα βρίσκουν εὐκολα ὀπαδούς. Ἀσκοπο λοιπὸν δὲν εἶναι ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ νὰ θυμίζομε, στοὺς νέους τουλάχιστον ποὺ διψοῦν μάθηση, ὅτι ἢ ἐπιστήμη τῆς ἀπλῆς συνταγῆς δὲν εἶναι ἢ ἀληθινή, ἢ ἔστω ὀλόκληρη ἢ ἐπιστήμη.

Εχει και επανάληψη τονισθεί ότι ο τεχνικά εξελιγμένος μένος πολιτισμός του αιώνα μας που ραγδαία μεταδίδεται από τις μεγάλες και πλούσιες βιομηχανικές χώρες στις άλλες, τις οικονομικά και πολιτικά εξαρτημένες από αυτές, αποστεγνώνει πνευματικά και σωματικά φθείρει τους ανθρώπους πολύ πιο γρήγορα απ' όσο τοῦτο γινότανε άλλοτε. Πραγματικά ἐδῶ ὑπάρχει μιὰ ἀντινομία, ἱκανή νὰ βάλει τὸ στοχαστικὸ ἄνθρωπο σὲ πολλές ἀμφιβολίες ὡς πρὸς τὴν οὐσιαστικὴν ἀξία τῆς λεγόμενης προόδου.

Θὰ περίμενε κανεὶς ὅτι οἱ κατακτήσεις τῆς ἐπιστήμης στὴ διαιτολογία καὶ στὴ θεραπευτικὴ δὲν θὰ περιορίζαν μόνο τὴ θνησιμότητα, ἀλλὰ θὰ ἐξασφάλιζαν στὸν ἄνθρωπο ἐπαρκεῖς σωματικὲς καὶ διανοητικὲς δυνάμεις σὲ πολὺ προχωρημένη ἡλικία, ἐκεῖ τουλάχιστον ὅπου ὑπάρχουν ἀφθονες πλουτοπαραγωγικὲς πηγές καὶ οἱ εὐκολίες τῆς ζωῆς εἶναι κοινὸ ἀγαθὸ γιὰ ἐλόκληρο σχεδὸν τὸν πληθυσμὸ τῆς χώρας. Καὶ ὅμως στὴν πραγματικότητα συμβαίνει τὸ ἀντίθετο. Σ' αὐτὲς τὶς πολὺ ἐξελιγμένες — καθὼς λέμε συνήθως — χώρες μπορεῖ ὁ μέσος ὄρος τῆς ζωῆς νὰ ἔχει ὑψηλὸ δείκτη, ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἀχρηστεύεται πολὺ γρήγορα, διανοητικὰ καὶ σωματικὰ ἐξαντλεῖται πρὶν ἀπὸ τὴν ὥρα του καὶ μπαίνει στὸ περιθώριο σὲ ἡλικία πού ἄλλοτε νομιζότανε τὸ κορυφαῖο σημεῖο τῆς πλήρους ὀριμότητας, π.χ. στὰ 50—55 του χρόνια. Καὶ τοῦτο, γιατί ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας του μαζί με τοὺς τρόπους τῆς ψυχαγωγίας του φθείρουν με ταχύτατο ρυθμὸ τὶς διανοητικὲς καὶ σωματικὲς του δυνάμεις. Ἀναλίσκεται, φλέγεται, ἀκαριαῖα σὰν πυροτέχνημα.

Είναι δὲ τόσο ἀπαιτητικὴ καὶ τόσο ἀνοικτίρμων στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἡ ζωῆ σήμερα στὶς προχωρημένες τεχνικὰ καὶ οἰκονομικὰ κοινωνίες, ὥστε δὲν δείχνει καμιὰ ἐπιείκεια σ' αὐτοὺς τοὺς πρόωρα γερασμένους ἀνθρώπους. Ἀφοῦ τοὺς ἀποστραγγίσει μέσα σὲ λίγα χρόνια, τοὺς ἐκτοξεύει ἔξω ἀπὸ τὸν ἰλιγγιωδῶς περιδινούμενο τροχὸ τῆς — τοὺς ἀφήνει νὰ ζήσουν ἀδρανεῖς μ' ἓνα εἰσόδημα, μὲ μιὰ σύνταξη ἢ ἀπὸ τὰ βοηθήματα τοῦ ταμείου ἀνεργίας. Ἔτσι ἔ.τ. κερδίζομε μὲ τὴ λεγόμενη πρόοδο ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, τὸ χάνομε ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἴσως μὲ μεγαλύτερο συντελεστή. Γιατὶ ἡ ἔνταση ἔγινε ὁ δεσπότης τόνος τῆς σύγχρονης ζωῆς σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς, ρυθμὸς τῆς τὸ λαχάνιασμα ποὺ δὲν ἐπιτρέπει καμιὰν ἀνάπαυση ἕως τῆ στιγμῆ ποὺ θὰ πέσει: κανεὶς κάτω κατεξαντλημένος, ἀδειανός, ἄχρηστος.

Καὶ τοῦτο δὲν γίνεται μόνο στὶς μεγάλες ἐργατικὲς μάζες ποὺ δουλεύουν κατὰ τὸ ὀρθολογιστικὸ σύστημα ἐργασίας. Γίνεται σὲ μεγαλύτερο ἀκόμη βαθμὸ στὴν τάξιν τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν κάθε κατηγορίας, στὴ φάλαγγα τῶν διευθυντῶν τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων, τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, τῶν ἐπιστημόνων. Αὐτοὶ ἴσα-ἴσα εἶναι ποὺ συντρίβονται γρηγορώτερα ἀπὸ τὸν ὄγκο καὶ τὴν ἔνταση τῆς δουλειᾶς τους. Τὸ ἀδιάκοπο τέντωμα ποὺ χρειάζεται γιὰ τὴν παρακολούθησιν τῶν ὑποθέσεών τους, τσακίζει: τὰ νεῦρα τους καὶ τοὺς ἀχρηστεύει στὴν ἡλικία ποὺ ἄλλοτε οἱ ἄνθρωποι ἄρχιζαν σχεδὸν τὴ ζωὴ τους.

Πολλὰ ἔχουν γραφεῖ γιὰ τὸ φαινόμενο τοῦτο, ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐκπληκτικὰ τοῦ καιροῦ μας. Δὲν ἀνησυχεῖ ὅμως ὄλους ὅσοι γράφουν γιὰ τὸν πολιτισμὸ μας καὶ προβαίνουν σὲ προφητείες γιὰ τὸ μέλλον του. Ὑπάρχουν καὶ ἐκεῖνοι ποὺ τὸ ἐγκωμιάζουν καὶ τὸ βρίσκουν ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις εὐοίωνο γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος. Δύο πλεονεκτήματά του κυρίως τονίζουν. Πρῶτα τὴ βιολογικὴ του σημασία: ἀπ' αὐτὲς, λέγουν, τὶς ἐκατόμβες τῶν ἀτόμων ποὺ θυσιάζονται κάθε μέρα, θὰ βγεῖ κάποτε ἓνας τύπος ἀνθρώπου μὲ ἀτσαλένιο νευρικὸ σύστημα, ἱκανὸς νὰ ἐξουσιάζει τὴ ζωὴ ὅπως θὰ διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὶς ἐπιστημονικὰς

καὶ τεχνικὲς προόδους τοῦ μέλλοντος. Ἔτσι λειτουργεῖ ὁ νόμος τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς: ὅταν ἀλλάζουν οἱ ὄροι τοῦ περιβάλλοντος πολλοὶ ὄργανισμοὶ ἀχρηστεύονται, ἐπειδὴ δὲν μποροῦν ν' ἀναπροσαρμοστοῦν. Περισώζονται ὅσοι θὰ τὸ κατορθώσουν, καὶ αὐτοὶ θὰ γεννήσουν ἐκείνους ποὺ αὐριο θὰ βρίσκονται στὸ ὕψος τῶν νέων ἀναγκῶν. Ἡ φλόγα ἀνάβει μὲ τὴν φθορά· μὲ τὴν ἀνάλωση καὶ τὸ θάνατο ἀναγεώγεται ἢ δημιουργεῖται.

Ἐπειτα — ἐξακολουθοῦν οἱ ἀπολογητὲς τῆς προόδου — τὸ φαινόμενο τοῦτο θὰ ἔχει καὶ ἓνα δεύτερο εὐεργετικὸ ἀποτέλεσμα: θὰ ἀπαλλάξει τὶς νέες κοινωνίες ἀπὸ τὴν γεροντοκρατία ποὺ μὲ τὶς ἀντιδραστικὲς τῆς τάσεις — συνέπεια τοῦ φυσικοῦ καμάτου — ἐνεργεῖ ἀνασταλτικὰ καὶ πάντοτε ἐπιβραδύνει τὸ ρυθμὸ τῆς ἐξέλιξης. Γέροι ἔφταναν ἄλλοτε οἱ ἄνθρωποι στὶς ἡγετικὲς θέσεις — στὶς ἐπιχειρήσεις, στὴν πολιτική, στὰ ἐπιστημονικὰ ἰδρύματα — κ' ἐκεῖ ἔμεναν θρονιασμένοι, ἐξαργυρώνοντας ἐπ' ἄπειρον τὶς παλαιὲς ἐπιτυχίες τους, ἕως ὅτου τοὺς θυμότανε κάποτε ὁ θάνατος ποὺ συχνὰ λησμονεῖ τοὺς πολὺ ἡλικιωμένους. Μὲ ἀρτηριοσκληρωτικούς καὶ καταπονημένους, «ἐξοφλημένους» ἀνθρώπους στὶς κορυφαῖες θέσεις, πῶς μπορεῖ νὰ πάει μπροστὰ ἡ ζωὴ, ποὺ θέλει σφρίγος, κέφι, τόλμη γιὰ ν' ἀνοίξει τὰ πόδια τῆς καὶ νὰ κάνει βήματα μεγάλα καὶ ἀποφασιστικά; Γιὰ αἰῶνες πολλοὺς στὰ ὑψηλὰ γραφεῖα τῶν ἐπιχειρήσεων, στοὺς ὑπουργικοὺς θώκους, στὶς πανεπιστημιακὲς ἔδρες τὰ κουρασμένα γερατειὰ μὲ τὴν ὑπνηλία, τὴν δυσπεψία καὶ τὴν ἀνία τοὺς ἀνέκοπταν κάθε κίνηση πρὸς τὰ ἔμπρός. Τὴν διανοητικὴ τους δυσκαμψία τὴν παίρναμε γιὰ κριτικὴν ἐφεκτικότητα, τὴν ἔλλειψη φαντασίας γιὰ φρόνηση, τὴν περίφοβη ἀτολμία τους γιὰ περίσκεψη. Ὁ μύθος τῆς μακρᾶς πείρας μᾶς ἔκανε νὰ τρέμομε τὸ βέτο τους, ἐγὼ κατὰ βάθος ἡ ἀρνησὴ τους αἰτία εἶχε τὸ χαμήλωμα τοῦ ζωτικοῦ τόνου μοιραῖο σύμπτωμα τῆς προχωρημένης ἡλικίας — καὶ κάποιον ὑποσυνείδητο φθόνον ἀπέναντι στὴ γενεὰ ποὺ ὀρμητικὰ ἀνεβαίνει γιὰ νὰ διεκδικήσῃ τὰ δικαιώματά της. Τώρα θὰ γλυτώσομε ὀριστικὰ ἀπὸ τὴν γεροντοκρατία. Θὰ διευθύνουν

παντοῦ νέοι ἄνθρωποι. Καί ὅταν τὸ σφρίγος τοὺς ἐγκαταλείψει, δὲ θὰ περιμένομε τὸ θάνατο νὰ μᾶς ἀπαλλάξει ἀπὸ τὴν κηδεμονία τους — αὐτόματα θὰ μπαίνουν στὸ περιθώριο καὶ θ' ἀχρηστεύονται.

Τὴν κρίση γιὰ τὴ βιολογικὴν ἀξία τοῦ φαινομένου τὴν ἀφήνω στοὺς εἰδικούς. Τὸ δεύτερο ὅμως ἐπιχείρημα μπορούμε, νομίζω, νὰ τὸ συζητήσομε. Ὁ κίνδυνος ἀπὸ τὴν τυραννία τῶν γερόντων βέβαια ὑπάρχει, καὶ κανεὶς δὲ θὰ τὸν ἀρνηθεῖ. Ἀλλὰ μόνο ἐπιζήμια νὰ εἶναι τάχα ἡ κηδεμονία τους σὲ μιὰν ἀνθρωπότητα σὰν τὴ σημερινὴ ποὺ δὲν βαδίζει ἀπλῶς, ἀλλὰ καλπάζει μὲ φρενίτιδα χωρὶς νὰ διακρίνει καλὰ καλὰ ποῦ τὴν ὁδηγεῖ ὁ δρόμος :

Οἱ νέοι φυσικὰ δροσίζουν καὶ ἀνανεώνου τὴ ζωὴ μὲ τοὺς ἐνθουσιασμούς, τὴν ἀποφασιστικότητα καὶ τὶς ἀκμαῖες τοὺς δυνάμεις. Οἱ ὠριμότεροι ὅμως εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ συντηροῦν καὶ διασφαλίζουν τὶς κατακτήσεις της. Ἐνα κάποιον καταστάλαγμα, μιὰ ἐσωτερικὴ εὐστάθεια, μιὰ ἡσυχότερη βεβαιότητα ποὺ κερδίζεται μόνο σὲ ἀρκετὰ προχωρημένη ἡλικία, εἶναι ἡ ἀναγκαία προϋπόθεση γιὰ νὰ βλέπει κανεὶς καθαρότερα, νὰ συλλαμβάνει τὰ ζητήματα σὲ ὅλη τους τὴν ἔκταση, νὰ οἰκονομεῖ τὴν προσπάθεια καὶ ν' ἀποφεύγει τὴν ὑπέρμετρη σπατάλη ποὺ ἀχρηστεύει τὶς καλύτερες προθέσεις.

Ὁ νέος ὄχι σπάνια ἀστοχεῖ στὸν ἀγῶνα του ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ ἐμπιστοσύνη ποὺ αἰσθάνεται στὸν ἑαυτό του, ἀπὸ τὴ σπουδὴ καὶ τὴν πολυπραγμοσύνη του. Σὲ τέτοιες περιπτώσεις σώζου τὴν κατάστασι οἱ γεροντότεροι μὲ τὶς γόνιμες ἀμφιβολίες τους, μὲ τὴν ἀνασχετικὴ τους σύνεσι, μὲ τὸν περιορισμὸ ποὺ συγκεντρώνει σ' ἕνα σημεῖο τὶς ἄμεσες καὶ βέβαιες ἐπιδιώξεις.

Ἐπειτα τὸ πάθος ποὺ τυφλώνει τὶς νεαρὲς ψυχὰς θολώνει τὸ νοῦ : τὰ μάτια τοῦ πνεύματος βλέπου καθαρότερα, ἔλεγε ὁ Πλάτων, ὅταν ἡ ὄρασι τοῦ σώματος ἀδυνατίζει. Κ' ἐδῶ λοιπὸν θὰ φέρει τὴν ἰσοροπία μὲ τὸ ἀντίθετό της ἡ νηφαλιότητα καὶ ἀταραξία τοῦ γεροντότερου.

Στὸ τέλος, ἄς μὴ λησμονοῦμε ὅτι ὑπάρχου δύο εἰδῶν

«γέροι». Ἐκεῖνοι ποὺ ἀπὸ στενότητα καὶ ξηρασία ψυχῆς δὲν θέλουν νὰ ἀναγνωρίσουν τὴ μεταβολὴ ποὺ συντελεῖται γύρω τους, μένουν φανατικὰ προσκολλημένοι στὶς παλαιῆς ἀξιολογήσεις, ἀπὸ ἀντίδραση πρὸς τὶς νέες ποὺ τοὺς ἀχρηστεύουν, καὶ ἀποστεώνονται σὲ σχήματα κούφια πιά καὶ νεκρά. Ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἡ μακρὰ ζωὴ καὶ πείρα τοὺς κάνει νὰ βλέπουν τὰ ἀνθρώπινα μὲ ἀληθινὰ φιλοσοφικὴ διάθεση, μὲ κατανόηση καὶ ἐπιείκεια, μὲ πνεῦμα ἀλαφρωμένο ἀπὸ προλήψεις καὶ ἀνοιχτό, εὐρύχωρο, πρόθυμο νὰ δεχτοῦν τὸν ἀμείλικτο νόμο τῆς ζωῆς καὶ νὰ συνδράμουν μὲ τὴν καλόβουλη σοφία τους τοὺς νέους ποὺ ζητοῦν τὴν ἐπιευρυρία τους.

Οἱ πρῶτοι — κατὰ κανόνα ἄνθρωποι περιορισμένης γονιμότητος — εἶναι πραγματικὰ ἐπιζήμιοι : ἡ πικρία καὶ ὁ φανατισμὸς τους γίνεται μῖσος στυφὸ καὶ ἀνένδοτο ποὺ φράζει μὲ λύσσα τὸ δρόμο σὲ κάθε ἐρχόμενο πίσω τους ἀξιοῦν ἄνθρωπο. Οἱ δεῦτεροι ὅμως εἶναι στοιχεῖα πολύτιμα καὶ θὰ εἶναι ἀνεπαγόρευτη ζημία νὰ χάσει ἡ νέα γενεὰ τὴ φωτισμένη σύμπραξί τους. Ἄν ἐκεῖνοι ἀνακόπτουν τὴν πρόοδο, αὐτοὶ ἐδῶ θὰ κάνουν μὲ τὴ βοήθειά τους βεβαιότερες τὶς κατακτήσεις της. Τὸ συμπέρασμα βγαίνει, θαρῶ, μόνο του. Εὐπρόσδεκτος καὶ εὐεργετικὸς εἶναι ὁ μηχανισμὸς ποὺ θὰ μᾶς ἀπαλλάξει ἀπὸ τὴν κηδεμονία τῶν κακῶν γερόντων, ὄχι ὄλων τῶν γερόντων.

